

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

Уређивачки одбор:

*др Ирена Грицкај, др Милка Ивић, др Павле Ивић, др Радослав Кайиџић, Блаже
Конески, др Тине Лојар, др Александар Младеновић, др Асим Пецо,
др Миљар Пешикан, др Живојин Сијанојчић*

Главни уредник

МИЛКА ИВИЋ

XXXIII књ.

БЕОГРАД

1977

О ТИПОЛОШКИМ ПРОБЛЕМИМА ПЕРИФЕРНИХ СТРУКТУРА СЛОВЕНСКЕ РЕЧЕНИЦЕ

Предложени рад наставак је ранијих мојих покушаја објављених на страницама овог часописа.¹ Посвећен је оним конструкцијама што се ни по семантичко-синтаксичким ни по формалним обележјима не уклапају у структурне моделе о којима је раније расправљано. Не мисли се овде на компромисне конструкције типа *Девојчици је била зима, Баку боле очи* или сл., — већ на оне чији се инвентар отприлике може представити следећом листом примера из српскохрватског књижевног језика (овим ћу се материјалом у раду и служити):

(1) *Мајци је љозлило, — Мајци је зло; — Сјава ми се, — Прохџило јој се; — Дечаку се учинило . . .*;

(2) *Занима ме (како сје), — Девојчицу је радовало (што се мајка врајила); — Баку је њишијало (у крстима); — Болесника је дражило (на кашаљ/да кашље);*

(3) *Накојило се мишева, — Скујило се свеја; — Докле њраје сунца и мјесеца, — Ошкад је овог народа; — Свуда је било јагода;*

(4) *У соби нема светлосџи; — Нема оца, — Мајке није било код куће.*

1.

Али пре него што приступимо типолошкој проблематици ових реченица, размотрићемо досадашња схватања о њиховој природи.

Ђ. Даничић у *Синџакси* структуре (3) и (4) класификује с обзиром на глаголско обележје транзитивности, а глагол сматра безличним.

¹ Подробније о принципима типологије реченица исп., *Теоријско-методолошки проблеми у њишологији словенске ѡросџе реченице*, ЈФ XXXII 47—119, и тамо наведену литературу.

1. Конструкције са транзитивним глаголима имају карактер безличних реченица; номинална реч у генитиву врши функцију објекта. Нпр.: „ . . . и узъ безличне глаголе може стаяти другій падежъ по ономе што е казано мало напредъ². . .“ (тј.: „кадъ на речъ у овомъ падежу прелази глаголска радња као да е у четвртомъ“).³ Примери:

— Тамо има гора Романија / и у њојзи *кошуйи* и *јелена*; — Међер има у цара *Турака*; — Кад има *хљеба*, нема соли; а кад има *соли*, нема хљеба.

Посебно се посматра „порицанѣ узъ безличне глаголе“⁴:

— Нема *љейа* без Ђурђева дана / Нити *брайи* док не роди мајка; — А у двору *кайи* воде нема; — У колу ти нема *слике* ни *йриликe*; — Ту ти нема *йриликe* за цркву; — Од сада више нема *свадбарине*.

2. Уз интранзитивне глаголе номинална реч у генитиву има функцију субјекта: „ . . . кад е оно подметъ (субѣктъ) што значи речъ коя стои у другомъ падежу. Али се такій подметъ не налази уза све глаголе него кои значе биванѣ“⁵. Примери:

— Кад је *масла* није брашна . . . ; — Док је мени у Скадру *јунака* . . .

Исто је и у негативним реченицама: „ . . . узъ порицанѣ не стои у другоме падежу само оно на што прелази радња коя се пориче, него и оно о чему се каже оно што се пориче, т. е. подметъ“⁶:

— Ев’ од града врата уграбише / Ни би *мрйва* ни би *рање-нога*; — Да ми не би *Шарца* од мегдана / Доиста ме уватити шћаше; — Не би *чеда* за годину дана; — Свекар вели: не би *снахе* с воде. Или: „узъ глаголе непрелазне“⁷:

— Не утече *друга никаквога*; — Да из села *роба* не утече; — Не утече *ока* за свједока; — *Никаква* му не погибе *друга*; — Да

² Ђ. Даничић, *Србска синѣакса*, Београд 1858, 88.

³ *Ций. дело*, 83.

⁴ *Ций. дело*, 124. Исп.: „По ономе што е казано напредъ на стр. 88 зна се да овамо иде само безлично имати“ (фуснота).

⁵ *Ций. дело*, 89.

⁶ *Ций. дело*, 126.

⁷ *Ций. дело*, 129—130.

не падне леда ни *снијега*; — Не доходи *ловца* ни *шрговца*; — Нити пуче *јушке* ни *лубарде*; — На њ не пуче *јушке* из чардака; — Док не пукне *мога џефердара*; — Њему дана не свиће *бијела*; — Не би *кайље* на траву кануло; — У кућу му *јушке* не висило; — У њу неће *кокоша* појати; — Који живе докле *сунца* грије; — Да *слободне главе* више не подраста . . . ; — Па се код нас *шога* не догађа.

У РЈА, међутим, Даничић ревидира своје схватање, и ове конструкције посматра као реченице без субјекта, а „*što bi moglo biti subjekat, ono stoji u gen.: . . .* Па ће бити вина и дувана . . . Ја се бојим да не буде кавге . . . Хоће ли бити каква добитка ил поклоне . . . А Турака nigде бити неће . . . Који пут и крвави глава буде . . . да не буде робља из Пocerја . . . Код владике војске не бјаше . . .“⁸ Исто и „*kad se o onome što bi bilo subjekat kaže s poricanjem ono što glagol znači, kao da se o svakom djelincu njegovu i po tom o njemu cijelom kaže . . .* Не би снахе ни од снахе гласа . . . По већери три сата продоше, нит’ бјаше зв’језде ни мјесеца . . . Нека бог зна, добра бити неће . . . А мајке му дома не бјаше . . .“⁹.

II. Будмани не мисли да транзитивност игра некакву улогу јер конструкције с глаголом *имају* третира као реченице са субјектом: „*ono što jest, što se nalazi (ili što nije, što se ne nalazi) stoji u genetivu partitivnom, isprva valja da je ovaj padež stajao kao objekat (kao što Miklošić misli)*¹⁰, *ali se kasnije shvatio kao subjekat . . . aa) s negativnijem glagolom nemati . . .* Evo има и девет година, нити има тебе ни сватова . . . Nema горе болести од глади. Nema зита без куколја. Nema зиме без вјетра, ни зла госта без Турчина . . . bb) *s afirmativnijem glagolom stoji genetiv partitivni, kad se ne može ili neće da se potaže naznači koliko se čega nalazi, s toga ili je ime u množini: . . .* U нас има новца . . . Bilo је, има и бити ће муџеника . . . Има паса и осим шарова . . . *ili je, ako je u jedini, substantiv materijalni: . . .* U свакој кући има дима . . . U сваком житу има куколја . . . *ili je što umno: . . .* Hodi брата, има и неволје . . . Ђе је срећа, има и несреће . . . *rijetko je jednina, kad je riječ o pojedinom čeljadetu ili stvari: Ђе год кога има . . .* Има и над попом попа“¹¹.

⁸ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, на свијет издаје Југославенска академија зnanости и умјетности, дио I, уређује Ђ. Даничић, у Загребу 1880—1882, 350.

⁹ *Циџ. дело*, 351.

¹⁰ Упућује на: F. Miklosich, *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen*, 355—359.

¹¹ *Циџ. дело*, дио III, уређује P. Budmani, у Загребу 1887—1891, 809—810.

Даничићева недоумица око ових реченица, коју, како видимо, деле и други лексикографи, прелази и у каснију граматичку литературу. М. Решетар прихвата у потпуности Будманијев став кад имперсоналне форме глагола *имају* и *бију* обједињује, указујући на комплементарност през. *има вина* и осталих форми глагола *бију* (*било је* респ. *биће вина*)¹⁶. Ј. Florschütz, а за њим иду и савремени хрватски граматичари¹⁷, пише: „subjekt kadšto stoji“ „u genitivu uz glagole *biti, nemati, nestati*: *Bit će snijega. Bilo je govora. Nesta blaga, nesta prijetati i ljá. Nestalo je groznice; . . . u dativu: Svima je umrijeti = svi moramo umrijeti. Tebi se drijema = ti hoćeš da drijemaš. Meni se neće = ja neću; . . . u akuzativu: Stid me je = stidim se. Strah nas je = bojimo se.* То су субјекти по смислу или логички субјекти, уз које стоји предикат у 3. лицу једнине и у средњем роду, гдје то може бити“¹⁸.

има човек и жена . . . Имају, дакле, и наслеђене беде као што постоје и наслеђене среће . . . На задњој страни . . . двора имала су једна скривена врата . . . Тридесетак километара, на мору затона лионског има градић . . . У сваком кућару има мотка, на којој висе дивојачке ципеле . . . лепе јабуке имаћаху пре . . .“

¹⁶ М. Rešetar, *Elementer-Grammatik der kroatischen (serbischen) Sprache*, Zagreb 1922², 160—161: „Auch mit dem Verbum *imâ* in der transitiven Bedeutung ‚es existiert, es gibt‘ steht das Subjekt im partit. Genitiv, wenn ein unbestimmter (mehrgliedriger) Teil eines Ganzen angegeben wird, z. B. *imâ ljudi . . . , imâ vina . . .*; für die übrigen Tempora werden die entsprechenden Formen von *biti* gebraucht, z. B. *bilo je* oder *biće vina . . .* Steht aber als Subjekt ein einzelnes Individuum oder ist die Anzahl eine bestimmte, so beliebt das Subjekt im Nominativ und die Zahl des Verbums richtet sich nach ihm, z. B. *imâ nêko . . . , u ôvome sèlu imajû tri cêkve . . .* Nach der negierten Form *nêmâ . . .* steht dagegen regelmässig der Gen. auch dann wenn als Subjekt ein einzelnes Individuum steht, z. B. *nêmâ* oder *nije bilo ôca dâma . . .*“

¹⁷ Brabec — Hraste — Živković, *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Zagreb 1970⁹, 193: „Ponekad stoji riječ o kojoj se govori u zavisnom padežu, a ne u nominativu. Tu nam kazuje smisao, logika, koja je riječ subjekt, zato ga zovemo *logički subjekt*. Npr. *Nema kruha bez motike*. Govori se o kruhu, i to je subjekt u genitivu. U rečenici *Meni se râdi* subjekt je u dativu, ali je očito da rečenica znači: *Ja hoću da radim*, tj. da je subjekt *ja*. U rečenici *Neobično ju je stid* subjekt je u akuzativu, a po smislu vidimo da rečenica znači: *Ona se neobično stidi*, tj. da je subjekt *ona*“¹⁸. Isp. i str. 224: „Genitiv može biti *logički subjekt*. *Nama treba marljivih ljudi. Bez muke nema nauke. Mârka nije bilo među nevaljalcima*. Posljednji primjer može se reći i ovako: *Marko nije bio među nevaljalcima*, jer uz *ne biti, ne imati*, može subjekt stajati u genitivu ili u nominativu“.

¹⁸ Ј. Florschütz, *Gramatika hrvatskoga jezika za ženski licej, preparandije i više pučke škole*, u Zagrebu 1905, 146. Subjekatska funkcija genitiva i partitivnost po njemu су generalna obeležja tih konstrukcija: „1. Dijelni ili partitivni genitiv stoji uz 3. lice jed-

Посебно место имају универзитетски удбеници Т. Маретића и М. Стевановића. Први све наше конструкције третира као реченице без субјекта: „Subjekta nema ni u rečenicama: *strah* me je, *zima* mi je, jer tu riječ *strah*, *zima* služe kao prilozi . . . Nema subjekta ni u rečenicama: otkako je svijeta, dok je meni na ramenu glave, na svijetu ima *zlih* ljudi, dokle *traje* sunca i mjeseca, dok je *vina* teklo itd. U tim primjerima mjesto nominativa ili mjesto subjekta stoji partitivni genitiv . . .“¹⁹ Проф. М. Стевановић прецизира Маретићева разјашњења.

nine glagola *biti*, *imati* (= biti), *trebati*, *ostati*, *trajati*, *teći* i dr. *Bit će kiše. U svakom žitu ima kukolja. Plačite, dok vam bude suza. Dokle teče sunca i mjeseca. Takvih ljudi narodu treba.* Ti su genitivi u rečenici logički subjekti.

Bilješka. Uz *trebati* i *imati* (= biti) može stajati i gramatički subjekt u nominativu. *Takovi ljudi trebaju narodu. Na ovome brdu imaju* (= jesu) *tri hrasta.*

2. Dijelni genitiv stoji uz 3. lice jednine glagola *ne biti*, *ne imati*, *nestati* i uz *zanimajekane* (a i *jesne*) bezlične glagolske oblike u pasivu. *Bez muke nema nauke. Nesta vina, nesta razgovora. I od njega nestalo je traga. Starca nije bilo kod kuće. Da mi nije ove nevolje. Nit se vidi neba ni oblaka. Nestade najboljega junaka. Ne zna se ni broja. Pribralo se žita.*

Bilješka 1. Svaki genitiv uz *zanimajekane* glagole može se uzeti kao partitivni genitiv, i ako se pomišljeni dio predmeta često ne zapaža.

Bilješka 2. Uz *ne biti*, *ne imati* obično se ne govori gramatički subjekt u nominativu: *Starac nije kod kuće. Nema nitko kod kuće.* Ljepši je genitiv: *Starca nije kod kuće. Nema nikoga kod kuće. Ali* uz *zanimajekane* pasivne glagole običniji je nominativ: *U cara se ne nađe ni jedan junak* (reče: *nijednoga junaka*)“ (224—225).

„Dativ stoji uz bezlične pasivne glagole. *Jednako joj se hoće svatova. Htjelo im se slobode. Ne kazuje baba, kako joj se snilo, nego kako joj je milo. Spava mi se. Majci se malo zadrijema. Ne sjedi mu se.*

Bilješka. U tim je primjerima dativ logički subjekt, koji se lako pretvori u gramatički. *Ona jednako hoće svatova. Oni su htjeli slobode.*

... Amo pripadaju i dativi uz bezlične glagole i pasivne *čini se*, *vidi se*. *Čini mi se, da bi pošla za me. Čini mi se, dobra biti ne će. Ako se kome vidi po volji, on neka mi oprost.*

... Dativ radnoga lica (dativus auctoris). *Da je meni* (= da mogu) *leći pa umrijeti, al' da mi je smrti ne vidjeti...*“ (234).

„... Uz glagole *boljeti*, *svrbjeti*, *zepsti*, *mrziti*, *tištati*, *žuljiti*, *probadati* stoji u akuzativu lica, što ima koje od tih sjećanja... *Al' junaka zaboljelo bješe... Mrziti me govoriti.*

... Uz oblike glagola *biti* s imenicama *strah*, *sram*, *sramota*, *stid*, *briga*, *volja*, *želja* kazuje se u akuzativu lica, na koje se odnosi takvo osjećanje. *I od gušterice ga je strah. Sram vas bilo...*“ (238).

¹⁹ Т. Маретић, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb 1963⁸, 422. Посебан третман код њега имају реченице са акузативном формом типа *Није прошло ни недељу дана, Половинку нестало му друштва, Било му је стотина година* (422—423). Ј. Флоршиц поводом тих примера пише: „Акзатив именца *недјелја*, *мјесец*, *година*, *стотина*, *тисућа*, *половина* s атрибутивним генитивом употребљава се

Прво, он разликује три нивоа, од којих први назива *граматичким*, други *психолошко-логичким*, док трећи ниво чине *облици*: безличне реченице су у „облику с именом у датом зависном падежу и с обликом предиката *безличних реченица*, које су у томе облику *граматички без субјекта*, али *психолошки*, и по *логици*, имају *субјекат* у облику дотичног зависног падежа“. Друго, он бар за неке типове употребљава термин „обезличен“: „Именски облици за које је везан овакав обезличени глагол (а да је он обезличен, лако је утврдити на основу тога што је могућ једино у облику 3. л. једн. и што би уз овакав именски облик, у случају употребе у облику који разликује род, морао бити употребљен искључиво у средњем роду једине), — могли би се употребити и у облику номинатива, а да се смисао реченице не измени. Али би тада те реченице постале обичним, личним реченицама са субјектом у номинативу и с предикатом у лицу, роду и граматичком броју који му одговарају“²⁰. Говорећи о конструкцијама с генитивом, он даље разјашњава шта подразумева под термином „граматички“ за разлику од логичко-психолошког нивоа: „У безличним реченицама . . . , као допуна, употребљава се партитивни генитив . . . На ове се партитивне генитиве . . . може указати као на генитиве на изванредан начин субјекатског, одн. објекатског карактера“²¹. Полазећи од поставки проф. М. Стевановића, разликоваћемо три слоја структурне организације исказа: слој семантичких компонената (актаната), слој граматичког садржаја (синтаксички односи: номен је у нашим конструкцијама објекатска допуна глаголске речи) и слој формалних обележја (падежни афикси субјекатске лексеме као показатељи односа номена према вербуму; ту долази на другој страни и неутрализирана форма граматичког лица).

2.

Ако се сложимо с граматичарима да је у неким случајевима могуће успоставити једнакост типа *Мени се неће = Ја нећу* (или: *Мени често мјесто номинатива. Већ је прошло недјелју, мјесец, годину дана. И ручаše тисућу сватова. Половину nestalo му друштва. Цијена му је стотину дуката.*

Билешка. Тај се акузатив узима као именца без скланjanja, зато уза њ све придјевне ријечи стоје у средњем роду. Акузатив је оvdje управо логички субјект, мјесто којегa може стајати и граматички субјект. *Већ је прошла недјелја дана. И ручаše тисућа сватова. Nestala му половина друштва.*

Тај акузатив остаје без промјене и иза приједлогâ. *Starac Fočo од стотину лјета. Vrlo младо од мјесец дана.* Али ту може стајати и падеж, с којим се приједлог слаже: *Starac Fočo од стотине лјета*“ (239).

²⁰ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (Грамаиички системи и књижевнајезичка норма)*, II синтакса, Београд 1974³, 92.

²¹ *Циј. дело*, 198—199.

је чудно = Ја се чудим = Мене чуди или сл., исп. ниже), поставља се питање откуда формалне разлике. Једнакост је очигледно оправдана једино на нивоу актантске организације тих реченица. На нивоу граматичког садржаја једнакости нема, па се може говорити о граматички маркираном и немаркираном субјекту. У том смислу врло су прихватљиве речи М. Ивић кад каже: „Стандардни (немаркирани) облик субјекта је, разуме се, свугде номинатив, али различити семантички фактори (присутни већ на нивоу дубинске структуре) могу условити његову супституцију каквом другом (маркираном) формом“²².

Под дубинском структуром М. Ивић такође подразумева ниво граматичке организације тих реченица. Расправљајући о структурама са субјектом у облику генитива она каже: „релевантност квантификације за површинско структурирање реченица испољава се у реализацији генитивне форме субјекта“ (*Накопило се мишева* и сл.). „Појава генитива може бити обавезна и у неким другим приликама, нпр. при конституисању негирано егзистенцијалних реченица“ (*Оца није било код куће, — Нема човека да не зна чийаји*)²³.

Примери са обавезним обличким показатељима указују да је граматички садржај релевантан чинилац у њиховој структури, те да их је потребно издвојити у посебан структурни модел²⁴: модел са граматички маркираним субјектом, тј. *релациони* модел. Друго релевантно обележје ових реченица јавља се као последица оног првог; то је неутрализирана форма предикатских речи, која граматичаре наводи на закључак да су такве реченице имперсоналне (овоме се противе примери као: *Мени је драго, — Мене је болело, — Њега није било* и сл.).

Као критериј субкласификације у оквиру релационог модела свакако треба узети граматички садржај падежне морфеме комбиноване са субјекатском лексемом. Овде међутим долазимо у извесну колизију са теоријским принципима типологије²⁵ јер се неке класе реченица понашају као самостални модели, бар до извесне мере (истина, скоро свуда су могуће трансформације ограниченог обима типа: *Чудно ми је* → *Чуди ме* или како друкчије; о томе исп. ниже; али на другој страни, форме *баке—баки—баку* у примерима типа *Баке није било, — Баки је добро* —

²² М. Ивић, *Дубински модел словенске њросте реченице са обележјем „анонимног агенса“*, Књижевност и језик XV (1968), св. 1—2, 7.

²³ *Чий. расправа*, 7. (фуснота).

²⁴ *Типологија српскохрватске њросте реченице*, XXVI семинар за стране слависте предавања, Сарајево 1976, 67—73.

²⁵ Исп. рад цитиран у фн. 1. Сва објашњења симбола дата су тамо и у раду из фн. 24.

Баку је болело, — само су привидно у парадигматском међусобном односу јер су алтернације по правилу врло ограничене, што зависи од предикатске лексеме). Садржај падежне морфеме у субјекатској позицији послужиће нам за разврставање структура у *йодмоделе*. *Тишови* ће одговарати лексичко-граматичким обележјима (глаголском аспекту, односно општој семантици) лексеме у предикату, а варијетете ћемо издвајати на основу граматичких обележја предикатива.

Ако са Lx обележимо лексичке јединице; ако нам s, p и pp означавају реченичне позиције (субјекатску, предикатску, односно предикативну); ако граматичке ознаке обележимо са n (број), s (род), i (лице), t (време) и c (падеж), табеларни преглед реченичних структура овога модела могао би изгледати како следи.^{25a}

Општа схема *релационог модела* $sLx^c \text{---} pLx^{i^o-n^o} \text{---} ppLx$

I R-подмодел: *комодативни* $sLx^c^{(com)} \text{---} pLx^{i^o-n^o} \text{---} ppLx$

Тип 1: *комодативно-есивни* — $sLx^c^{(com)} \text{---} pLx^{(ess)^{i^o-n^o}} \text{---} ppLx$

(a) $sLx^c^{(com)} \text{---} pLx^{(ess)^{i^o-n^o}} \text{---} \emptyset$	Мени се жури — Кад мајци лакне Ако се вама смучи — Кад се људима згади
(b) $sLx^c^{(com)} \text{---} pLx^{(ess)^{i^o-n^o}} \text{---} ppLx^{n^o-s^o-t}$	Мени је дотужило — Мајци је лакнуло Нама је позлило — Свима се прохтело . . .
(c) $sLx^c^{(com)} \text{---} pLx^{(ess)^{i^o-n^o}} \text{---} ppLx^{n^o-s^o}$	Теби је добро — Девојцици је досадно Њима је тешко — Људима је хладно
(d) $sLx^c^{(com)} \text{---} pLx^{(ess)^{i^o-n^o}} \text{---} ppLx^{n^o-s^o+(-)^o}$	Болеснику је мука — Мени је зима Њима је задатак (да уче) — Свима је врућина — Баки је жао

^{25a} Терминолошки апарат којим оперишем на следећим страницама сасвим је услован. Називима се пре указује на број класа и односе међу њима него што се погађа њихова унутрашња природа, мада сам се трудио и око овога проблема. Тешко је наћи термин којим се може помирити значење падежне форме у субјекту и аспектно, примарно или секундарно, значење глаголске речи употребљене у предикату (или одговарајуће лексеме у позицији предикатива).

(e) $sLx^c(\text{com}) \rightarrow pLx(\text{ess})^{i^0-n^0} \rightarrow ppLx^0$

Теби ће се смучити — Баки
 ће лакнути
 Свима ће нам досадити —
 Ученицима ће се ражалити

Тип 2: *комодативно-сензијивни* $sLx^c(\text{com}) \rightarrow pLx(\text{sens})^{i^0-n^0} \rightarrow ppLx$ (a) $sLx^c(\text{com}) \rightarrow pLx(\text{sens})^{i^0-n^0} \rightarrow \emptyset$

Мени изгледа (да се сти-
 дите) — Мајци се чини (да
 су деца здрава)
 Њима не пада на ум (да ми
 помогну) — Свима се чини
 (да је добро)

(b) $sLx^c(\text{com}) \rightarrow pLx(\text{sens})^{i^0-n^0} \rightarrow ppLx^{n^0-s^0-t}$

Мени је изгледало (да се
 стиди) — Мајци се чинило
 (да су добро)
 Свима је пало на ум (да су
 гладни) — Ученицима се
 приснило (да су на мору)

(c) $sLx^c(\text{com}) \rightarrow pLx(\text{sens})^{i^0-n^0} \rightarrow ppLx^{n^0-s^0}$

Њему је јасно (шта говори-
 мо) — Девојцици није јасно
 Вама је несхватљиво (шта
 се тражи) — Ученицима је
 схватљивије

Тип 3: *комодативно-просјективни* $sLx^c(\text{com}) \rightarrow pLx(\text{prosp})^{i^0-n^0} \rightarrow ppLx$ (a) $sLx^c(\text{com}) \rightarrow pLx(\text{prosp})^{i^0-n^0} \rightarrow \emptyset$

Мени се кашље — Дечаку
 се спава
 Свакоме се пије — Људима
 се не ради

(b) $sLx^c(\text{com}) \rightarrow pLx(\text{prosp})^{i^0-n^0} \rightarrow ppLx^{n^0-s^0-t}$

Деци се спавало — Мени се
 није ишло
 Свима се устајало — Деча-
 цима се јело

(c) $sLx^c(\text{com}) \rightarrow pLx(\text{prosp})^{i^0-n^0} \rightarrow ppLx^{n^0-s^0}$

Теби ће се спавати — Мајци
 ће се плакати
 Свима ће се ићи — Никоме
 се неће остајати — Кад је
 њему путовати било

(d) $sLx^c(\text{com}) \rightarrow pLx(\text{prosp})^{i^0-n^0} \rightarrow ppLx^{n^+/-s^+/-/o^c}$

Мени је до шале — Девојчици није до игре

Тип 4: *комодативно-ефективни* $sLx^c(\text{com}) \rightarrow pLx(\text{eff})^{i^0-n^0} \rightarrow ppLx$

(a) $sLx^c(\text{com}) \rightarrow pLx(\text{eff})^{i^0-n^0} \rightarrow \emptyset$

Дечаку пури (из носа) — Баки звони (у ушима) — Док једноме не смркне, другоме не сване

(b) $sLx^c(\text{com}) \rightarrow pLx(\text{eff})^{i^0-n^0} \rightarrow ppLx^{n^0-s^0-t}$

Оцу се смркло (пред очима) — У крстима ми сијевало

(c) $sLx^c(\text{com}) \rightarrow pLx(\text{eff})^{i^0-n^0} \rightarrow ppLx^{n^0-s^0}$

Замутиће ти се (у глави гледајући) — Човеку дође (да кука)

II R-подмодел: *аилујативни* — $sLx^c(\text{apl}) \rightarrow pLx^{i^0-n^0} \rightarrow ppLx$

Тип 1: *аилујативно-стаивни* — $sLx^c(\text{apl}) \rightarrow pLx(\text{stat})^{i^0-n^0} \rightarrow ppLx$

(a) $sLx^c(\text{apl}) \rightarrow pLx(\text{stat})^{i^0-n^0} \rightarrow \emptyset$

Мене занима (како сте) — Оца узнемирује (што их нема)

Баку радује (што смо ту) — Децу интересује (да чују)

(b) $sLx^c(\text{apl}) \rightarrow pLx(\text{stat})^{i^0-n^0} \rightarrow ppLx^{n^0-s^0-t}$

Мене је интересовало (шта је то) — Девојчицу је бринуло (како ће наћи пут)

Вас није забрињавало (што се облачи) — Децу је обрадовало (да смо стигли)

(c) $sLx^c(\text{apl}) \rightarrow pLx(\text{stat})^{i^0-n^0} \rightarrow ppLx^0$

Њега ће обрадовати (кад вас види) — Мајку ће растужити (кад чује)

Њих неће занимати (где сте) — Људе ће зачудити (да сте већ ту)

(d) $sLx^c(\text{apl}) \rightarrow pLx(\text{stat})^{i^0-n^0} \rightarrow ppLx^{n^-s^-/+/o}$

Мене је страх — Девојчицу је срамота

Ученике је стид — Све их је срам

Тип 2: *аилџајивно-инхибиџивни* — $sLx^c(ap1) \rightarrow pLx(inh)^{i^o-n^o} \rightarrow ppLx$;

- (a) $sLx^c(ap1) \rightarrow pLx(inh)^{i^o-n^o} \rightarrow \emptyset$ Њу тишти (у грудима) —
Баку боли (у души)
Вас боли (у ушима) — Бо-
леснике голица (у грлу)
- (b) $sLx^c(ap1) \rightarrow pLx(inh)^{i^o-n^o} \rightarrow ppLx^{n^o-s^o-t}$ Баку је пробадало (у крсти-
ма) — Некога је заболело
(у стомаку)
- (c) $sLx^c(ap1) \rightarrow pLx(inh)^{i^o-n^o} \rightarrow ppLx^o$ Мене ће тиштати (у прсту)
— Баку ће болети (у ле-
ђима)

Тип 3: *аилџајивно-хорџајивни* — $sLx^c(ap1) \rightarrow pLx(hort)^{i^o-n^o} \rightarrow ppLx$

- (a) $sLx^c(ap1) \rightarrow pLx(hort)^{i^o-n^o} \rightarrow \emptyset$ Мене дражи (на кашаљ) —
Дечака голица (на смех)
- (b) $sLx^c(ap1) \rightarrow pLx(hort)^{i^o-n^o} \rightarrow ppLx^{n^o-s^o-t}$ Њега је дражило (на повра-
ћање) — Дечака је гонило
(да се смеје)

III R-подмодел: *лимџајивни* — $sLx^c(1im) \rightarrow pLx^{i^o-n^o} \rightarrow ppLx$;

Тип 1: *лимџајивно-егзистенџијални* — $sLx^c(1im) \rightarrow pLx(ex)^{i^o-n^o} \rightarrow ppLx$

- (a) $sLx^c(1im) \rightarrow pLx(ex)^{i^o-n^o} \rightarrow \emptyset$ Има пара (за изградњу) —
Ако буде трешања (купи-
ћемо)
Има воде — Кад буде млека
- (b) $sLx^c(1im) \rightarrow pLx(ex)^{i^o-n^o} \rightarrow ppLx^{n^o-s^o-t}$ Хлеба је било (свуда) —
Имало је људи
- (c) $sLx^c(1im) \rightarrow pLx(ex)^{i^o-n^c} \rightarrow ppLx$ Трактора ће бити (за сетву)
— Биће воде (за пиће)
Нас ће бити (свуда) — Биће
бостана

- Тип 2: *лимитивно-негирани* — $sLx^c(1im) \rightarrow pLx(neg)^{1^o-n^o} \rightarrow ppLx$
- (a) $sLx^c(1im) \rightarrow pLx(neg)^{1^o-n^o} \rightarrow \emptyset$ Њега нема — Вас нема
 Нема оца (код куће) — Нема девојчице
 Нема крушака — Нема бостана
- (b) $sLx^c(1im) \rightarrow pLx(neg)^{1^o-n^o} \rightarrow ppLx^{n^o-s^o-t}$ Није било њега — Није било њих
 Није било оца — Није било гусака
 Није било крушака — Није било бостана
- (c) $sLx^c(1im) \rightarrow pLx(neg)^{1^o-n^o} \rightarrow ppX^o$ Неће бити мене — Неће бити њих
 Неће бити мајке (код куће) — Неће бити оваца
 Неће бити сира — Неће бити јагода

Напомена 1: Комодативни подмодел у падежној ознаци везаној за субјектску лексему носи обележје приписивања глаголског садржаја субјекту као стања²⁶ (исп. *commodi/incommodi*). Други и трећи тип обележени су у односу на први по томе што износе стања извесне врсте: код другог се описује стање у сазнајној функцији, а трећи „означава унутрашњи стимуланс на акцију“²⁷.

Напомена 2: Нешто по страни стоје случајеви као *Мени зуји у ушима, Дечаку је цурило из носа, Види му се мријеић му се неће*. Глаголи својим основним значењем нису везани за унутрашња стања која описују.

Напомена 3: Конструкције са акузативом упућују на обухваћеност субјекта глаголским процесом. То ипак нису пасивне реченице са анонимним агенсом већ структуре са медијалним (боље: медиопасивним)

²⁶ Исп. М. Стевановића, *цпш. дело*, 263—264: датив у таквој функцији означава „ . . . стања, односно расположења или какве особине које се коме (или чему) приписују . . . “

²⁷ Исп. подробније, М. Ивић, *Један проблем словенске синтагматике осветљен трансформационом методом (грамаичка улога морфеме се у српскохрватском језику)*, Јужнословенски филолог XXV (1961—1962), 147.

значањем и познатим субјектом као носиоцем стања. Тип II-2 обележен је по томе што може описивати и парцијално обухваћени субјект (процес је локализиран у појединим органима).²⁸ Тип II-3 означава стање које је изазивач евентуалних процеса (ови се могу описати посебним лексичким јединицама).²⁹

Напомена 4: М. Ивић инсистира на квантификацији као садржају генитивне морфеме у конструкцијама са овим обликом. Међу случајевима који би се сврстали у овај тип има међутим и таквих као *Код куће је било некога, Где год има некога . . . , Има и над њојом њоја; Док је мени на рамену главе, Ошћако је овог села* и сл. Свим овим примерима заједничка је извесна лимитативност (рестриктивност), било у квантификацијском, месном, временском или сл. значењу (исп.: *Зима је: Док|ошћад је зима|зиме, Где год је зима|зиме; Накошћило се (много|мало|сћо . . .) мишева : Сви мишеви су се окошћили*).

Напомена 5: Негација се може посматрати као гранични случај лимитације (тотална рестрикација).

Напомена 6: У разматрање нису узети случајеви типа *Није њрошло ни недељу-две, — Сћошћину се њодавило, — Осћало је хиљаду и више*. Т. Маретић³⁰ и такве конструкције сврстава међу безличне реченице, одбијајући Решетареву мисао да акузатив може бити субјект. Сматрам да је управо Решетар добро погодио њихов карактер указивањем да акузативни облик количинских речи може попримити својства инфлексивилне лексеме (исп.: *Од хиљаду је њокушћо новац* и сл.)³¹.

Напомена 7: Ни српскохрватске супстандардне конструкције као *Улицу ошћало водом* нису уврштене у R-модел³². Тешко је рећи да ли је

²⁸ Lj. Mihailović, *Existential Sentences in English and Serbo-Croatian*, The Yugoslav-Serbo-Croatian-English Contrastive Project, B. Studies 5, Zagreb 1972, 67—100 служи се термином „existential-locative“ за реченице с глаголом *имати* и *бити*. Овде је тај термин употребљен у нешто измењеном значењу.

²⁹ Ми нешто уже схватамо опаску проф. М. Стевановића, који сматра да су такве све реченице с обликом акузатива у субјекту: „Стање, односно расположење у коме се неко налази у потпуности обухвата онога ко се у њему налази“, *цшћ. дело*, 395.

³⁰ *Цшћ. дело*, 422—423.

³¹ М. Решетар, *цшћ. дело*, 163: „... eine solche Akkusativform wird als ein undeklinierbares Wort aufgefasst, kann somit auch mit den Präpositionen verbunden werden, die einen anderen Kasus regieren . . . od hiljadu ljudi . . .“. Исп. и оно што каже Ј. Флоршиц, фн. 19.

³² Исп. рад наведен у фн. 24.

инструменталом обележен агенс, или пак средство којим се послужио анонимни агенс.³³

3.

Теоријски значај појединих типова релационога структурног модела произилази између осталог и из ширине употребе, тј. релативне дистрибуције у односу на друге реченичне структуре. У том смислу можемо говорити о продуктивним типовима, и онима који подлежу знатнијим репартиционим ограничењима. Ограничења су углавном лексичког карактера, што се може проверити супституционим тестовима. Поред разлике међу продуктивним и непродуктивним типовима, у овом приступу важна је и опозиција обавезност/необавезност, тј. разликовање семантичких структура којима одговара искључиво једна могућност граматичке организације исказа од оних којима одговара више реченичних конструкција на том нивоу. Типове по чијем се узору јављају реченице обавезне организације назваћемо стабилнима, а нестабилне типове чиниле би необавезне, или претежно необавезне реченичне структуре.

Есивни тип (I-1) може се сматрати средње продуктивним: простире се на речи за обележавање унутрашњих стања организма и промене тих стања. Спада међу мање стабилне: *Мени се жури || Ја жури́м, — Мајци је добро || Мајка је добро; — Девојчици је досадно || Девојчица се досађује, — Дечаку се хоће || Дечак хоће, — Госпођи се гади || Госпођа се гади* (са извесним семантичким финесима, поред: *Њима је њешко ≠ Они су њешки, — Људима је хладно ≠ Људи су хладни, — Познаница је зло ≠ Познаница је зла; — Болеснику је мука: Ø; — Мени је зима: Ø и сл.*).

Тип сензитивни (I-2, обухвата тзв. субјективне глаголе и сличне речи) и ефективни (I-4, речима за процесе у објективној стварности описују се унутрашњи процеси и њихови симптоми у органима) сразмерно су непродуктивни и стабилни (исп.: *Болеснику је звонило (у ушима) ≠ Болесник је звонио; — Мени се смркло (ћред очима) ≠ Ја сам се смркао; — Мени изгледа ≠ Ја изгледам; поред: Дечаку цури из носа || Дечаку цури нос; последњи пример упућивао би на друкчији третман*

³³ За друге језике М. Ивић, Књижевност и језик XV, 7, констатује да се инструментална форма може тумачити као субјект: „У појединим језицима и дијалектима правило је да се уместо номинатива појављује инструментал при повезивању субјекта са значењем нечег неживог и предиката којим је означена резултативна процесуалност“.

ефективног типа — као варијетета мултипликативне организације, исп. ниже).

Перспективна конструкција може се посматрати као средство граматичке измене глаголског рода неких активних глагола: остварљива је у принципу код свих таквих глагола, а и неких медијалних који су везани за телесну активност (*сјавајти, седејти, сјајати, мислијти* и сл.). Њена несумњива продуктивност очито није гаранција стабилности. Напротив, већина ових реченица алтернира са мултипликативним: *Мени се сјава || Ја бих сјавао, — Девојчици се шеја || Девојчица би шејала; — Мени је до шале || Ја бих се шалио* или сл.

Стативни тип (II-1) применљив је код речи које значе стања организма изазвана неким спољашњим факторима. Спада међу мање продуктивне и мање стабилне типове (исп.: *Баку радује || Бака се радује; — Мене је инћересовало || Ја сам се инћересовао, — Људе ће зачудијти || Људи ће се зачудијти* и сл.; али: *Мене је сћрах: Ø* или сл.).

Инхибитивни тип (II-2) комплементаран је са есивним (I-1) (исп.: *Баку је заболело (у леђима) || Баку су заболела леђа* или сл. према: *Баку је заболело шћо се шћако йосћуја*).

Хортативне конструкције врло су непродуктивне и стабилне.

Пошто обележја афирмативности, интерогативности или негативности представљају универзалне ознаке исказа употребљених у датим околностима (то су само варијетети идентичне структурно-семантичке организације и сличних граматичких обележја), очекивало би се да је лимитативно-негирани тип само варијанта лимитативно-егзистенцијалног. У већини случајева и јесте тако. Али изван број негираних структура не добија се простим увођењем обележја негативности у афирмативну одговарајућу конструкцију (исп. *Оца није било код куће ≠ *Оца је било код куће; према: Крушака је било || Крушака није било*).

4.

Однос релационог реченичног модела према мултипликативним структурама изгледа друкчије кад им се приђе са гледишта трансформативне анализе. Размотрићемо два трансформативна теста.

(а) Први од њих, трансформација коју прати ликвидација с-функтора заснована је на лексичким супституцијама супстантив/квантификатор (индекс) у S-позицији: *Накојило се мишева → Накојило се сћојину (мишева), У граду има возила → У граду има много (возила), Дошло је људи → Дошло је двадесет (људи); У води има хлора → У води има шћо-лико (хлора), На йрсћу је осћало крви — На йрсћу је осћало мало (крви),*

У кући нема воде → У кући нема нимало (воде), Није било вејра → Није било нимало (вејра). Индеклинабилни квантификатор мора бити семантички прецизиран истом лексемом да би се добила денотација која одговара полазној. Смисао трансформације је следећи: с-функтор замењен је лексичком јединицом са квантификационом функцијом, а за обележавање денотата задржана је иста реч са измењеном позицијом у реченици.

У смислу формалном ту немамо граматичке супституције: уклоњена граматичка морфема супституисана је лексичком јединицом. Међу тим двама формама нема парадигматске кореспонденције. Према томе, две реченичне структуре нису граматички компарабилне, тј. припадају различитим структурним моделима. Али на нивоу дубинске структуре односи су у принципу друкчији. Генитивска морфема делом улази у сферу квантификатора (партитивни генитив), као егзистенцијални квантификатор са уопштеним лимесом (обележава парцијално обухватање садржаја супстантива без прецизирања граница), дакле са осталим средствима квантификације стоји у односу парадигматских варијетета. Са тога гледишта лимитативно-егзистенцијални тип био би варијанта мултипликативне реченичне организације.

Ово ипак само у одређеној мери. Има примера који нису подложни елиминаторној трансформацији: *Код куће је било некога, На дрвећу има некога, Где год буде кога*. Негиран лимитативни тип подложен је овој трансформацији искључиво ако је комбинован са значењем квантификације, иначе не: *У кући нема никога, Ничега није било, Нема мајке из града*. Формалнограматички фактор може бити одлучујући у одлуци којем моделу да прибродимо алтернативне случајеве: све случајеве са јединством форме субјекта свакако треба укључити у јединствени реченични тип и сврстати их тамо где припадају неалтернативни случајеви, дакле у релациони модел.

(б) Неутралишућа трансформација садржи обавезно супституцију ген/ном у S-позицији ($Lx^{C(G)} \rightarrow Lx^{C(O)}$) или сл. Ове трансформације познају типови сва три подмодела.

Код оних задњих нека нам као илустрација послуже следећи примери: *Накопило се мишева → Накопили се мишеви, Искупило се људи → Искупили се људи, Код куће има некога → Код куће има неко, Где год кога буде → Где год ко буде, Док је мени на рамену глава → Док је мени на рамену глава, Оца није било код куће → Отац није био код куће, У кући му љушке не висило (Његош) → У кући му љушка не висила*. Код

лимитативних конструкција трансформација је могућа ако такво обележје има глаголска реч (*накопијати се, искупијати се*). Иначе су овоме тесту подложне структуре које по правилу не допуштају елиминаторну трансформацију, тј. негирано-лимитативни тип код којег се не запажа значење квантификације и неки специјални случајеви. Трансформацијом смо открили синонимност различитих формалних организација. То је повод за размишљање о сигнификативности неких граматичких форми од којих је конституисана површинска структура њихова. Овде је интересантније скренути пажњу на могућни третман егзистенцијалних типова као варијетета различитих модела мултипликативне реченичне организације, и то међусобно врло удаљених.

Последња констатација може навести на помисао да је читав релациони модел конгломерат варијетета других модела реченичне организације обједињених чисто формалним обележјима. Међутим, стативни типови остављају друкчији утисак. Тамо нисам запазио примере који допуштају елиминаторну трансформацију. Трансформативни тест са супституцијом дат/ном могућ је код типа I-1, и то спорадично: *Мајци је добро* → *Мајка је добро* (уколико нема диференцијације у садржају, исп.: *Деци је лепо*, са упућивањем на спољашње околности, *Деца су лепо*, са истицањем унутрашњег стања).

Комодативно-проспективни и есивни тип (ако занемаримо парадигме тестове са компликованим супституцијама и увођењем нових лексема)³⁴, подложни су граматичкој трансформацији са неутрализацијом релационог функтора типа: *Сјава ми се* → *Ја бих сјавао*, *Капље ми се* → *Ја бих капљао*³⁵; или пак; *Приснило ми се* → *(Ја) сам приснио*, *Може ми се* → *(Ја) могу*, *Дејешу се хоће* → *Дејше хоће*. И једна и друга група примера лексички су врло ограничене. Код првих трансформација повлачи за собом измену означавања стања у модално-проспективно значење. Код других такве промене нема јер је глаголска лексема носилац модалног значења (Исп.: *Дејешу се хоће* → *Дејше хоће* → *Дејше би хтели*). Треба напоменути да супституција *praes/potent* има селективни карактер због своје парадигматске ограничености у обележавању времена (Исп.: *сјава ми се* — *сјавало ми се* — *сјаваће ми се* и сл. према *сјавао бих* и евентуалном *био бих сјавао*).

³⁴ Исп. М. Ивић, фн. 27.

³⁵ Код М. Ивић: *Сјава ми се* — *Ја бих да сјавам*. Ми узимамо потенцијал ради јединства трансформација, мада је јасно да значење исходних форми каткад варира.

·/.

Крајњи закључак о статусу релационог модела реченичне организације био би следећи.

(1) Продуктивнији типови овога модела трансформабилни су у друге структурне типове те се већим делом могу третирати као њихови варијетети.

(2) Трансформационе могућности су дивергентне, што је условљено граматичким и лексичким факторима.

(3) Непродуктивни типови су структурно изоловани те се не могу прикључити другим моделима.

(4) Делимична самосталност конструкција упућује на независан третман модела; кореспондентност с другим структурним моделима показује да је овај модел периферне природе.

Радоје Симић

Z u s a m m e n f a s s u n g

R a d o j e S i m i ć

T Y P O L O G I S C H E B E S O N D E R H E I T E N P E R I P H E R E R S A T Z S T R U K T U R E N I N D E N S L A W I S C H E N S P R A C H E N

Anhand von Material aus dem Serbokroatischen werden in vorliegendem Beitrag Satzstrukturen mit grammatisch neutraler Prädikatsform und markiertem Subjekt behandelt (*Spava mi se; Zanima me; Nakotilo se miševa; Majke nema kod kuće*). Diese Strukturen bilden ein eigenes Satzmodell, ein Relationsmodell mit drei Submodellen: 1. kommodativ (medial: durch das Prädikat wird der Zustand des Subjekts beschrieben), 2. appliativ (mediopassiv: Subjekt ist durch Prädikatsbedeutung miterfasst), 3. limitativ (mit teilweise erfasstem oder verneintem Subjekt).

Die produktiveren Typen dieses Modells sind grösstenteils fakultativ. Den nach diesen grammatischen Modellen gebildeten Sätzen stehen mehr oder minder synonyme Strukturen nach Muster der kongruenten Organisation gegenüber (*Spava mi se || Spavao bih; — Majci je dobro || Majka je dobro; — Nakotilo se miševa || Nakotili se miševi*). Deshalb wird dieses Modell als peripher betrachtet.